

Příběh omylem zabitého básníka

Bledý oheň Vladimira Nabokova

České vydání pátého anglicky psaného románu Vladimira Nabokova je nejen překladatelská událost roku.

Zrcadlová, mnohvrstevná próza sousedící s poezií je interpretací autorových životních a spisovatelských osudů.

Román *Bledý oheň* (Pale Fire, 1962) Vladimira Nabokova (1899–1977) nastoluje otázky po smyslu existence, po smyslu smrti a rozvíjí stále Nabokovo téma – vznikání literárního textu, jeho složitou sémantiku a různé možnosti interpretace. Virtuózní struktura, která ruší hranice mezi realitou a imaginací, v jednom z plánů nabízí historickou alternativu vývoje Ruska v evropském kontextu. Knihu k nám uvádějí tři výrazné tvůrčí osobnosti: Pavel Dominik (překlad prózy), Jiří Pelán (překlad veršované části) a Václav Jamek (doslov).

Bledé slunce ruské literatury

Bledý oheň byl pravděpodobně zažehnut Puškinovým *Evženem Oněginem* – přesněji jeho překladem do angličtiny. Nabokov ke svému převodu napsal neuvěřitelně rozsáhlý anglický komentář, jež dokončil před napsáním románu. Vizuální idea bledého ohně je v románu propojena s rytmy Puškinova ruského originálu ve veršované poemě fiktivního básníka Johna Shadea, jejíž název se stal titulem knihy.

Nabokovův román je žánrový hybrid, v němž je poema ve verších básníka Shadea následována rozsáhlým komentářem v próze od jeho vykladače Charlese Kinbotea, který si po autorově smrti dílo přisvojil a vydal se svými poznámkami. Kinbote si nárokuje Shadeovu poemu podobně, jako si Nabokov „přisvojuje“ a „nárokuje“ Puškina překladem a obrovitým komentářem k Oněginovi. Shade je Nabokovo alter ego: profesor literatury v Americe, sklíčený ubíhajícím časem a nevyhnutelnou smrtí, hledá v nepochopitelném světě smysl, řád. Snaží se smířit se ztrátou dcery (Nabokov se ztrátou otce), touží odhalit tajemství zásvětí. Poema, umělecká autobiografie ve verších, je podivuhodně krásná, je to duchovní těžiště, k němuž se celé dílo vztahuje. Shadeova smrt je nesmyslná (je zastřelen omylem, považován za kohosi jiného, jako Nabokovův otec), ale on coby svobodný tvůrce bude snad žít věčně svým dílem, i když ho Kinbote v komentářích devalvuje. Nabokov se ve veršované části ztotožňuje s Puškinem (objevují se tu i některá signální slova z Oněgina) a zároveň vysvětluje důvody svého nerýmovaného překladu Oněgina – bohaté ruské rýmy nejsou převoditelné; chtěl zachovat věcnou stránku.

Velmi podezřelá příbuznost

Kinbote se úporně snaží přimět Shadea, aby v poemě popsal historii útěku krále Karla Milovaného ze Zemby, což Shade neudělá, ale tento příběh v próze se stává součástí románu. Karel Milovaný, poslední král imaginární Zemby, je Kinbote: uprchl před revolucí, dostal se do Ameriky, kde se ukrývá pod falešným jménem a přednáší na univerzitě. Ale: čtenář postupně

zjišťuje, že ten nepříjemný komentátor Shadeovy poemy není žádný exkrál Zemby, ani vysokoškolský učitel Charles Kinbote, ale Vseslav Botkin, ruský emigrant a blázen (jen se přeskupily morfémy). A daleká severní země Zembla je básnické přirovnání pro Rusko. Nostalgie po ztracené vlasti zaznívá v Shadeově poemě: když člověk umírá, jak najít v temnotách tu krásnou zemi (formosam terram), tu perlu z jaspisu? Ta země je krásná – z exilu a ze vzpomínek (Zembla – viz ruské souostrovní Novaja Zemlja v Arktidě, Zembla v poezii Alexandera Popea a v materiálech vztahujících se k historii Vikingů). Nabokov tu vlastně aktualizuje takzvanou varjažskou otázku, teorii o normanském původu zakladatelů Rusi (osobnost Rurika), o účasti Severanů na založení prvního východoslovanského státu. Tato úloha je naznačena záplavou skandinávských materiálů jazykových a kulturněhistorických.

Výplodem fantazie Vseslava Botkina (je „všeslavný“; anagram dává „Nabokov“) je nejenom celá zemblanská minulost Kinbotea, ale i fragmenty vymyšleného jazyka, zemblanštiny, jako zrcadla jazyků jiných, například raghdirst (žízeň po pomstě), promnad vespert (večerní procházka). I Gradus, královrah, existuje jen ve fantazii Kinbota -Botkina: skutečným vrahem je uprchlík z blázince pro zločince Jack Grey. Takže autentickou identitu zde má jenom Shade, ostatní mají totožnost v několika alternacích.

V románu stojí proti sobě dva texty, primární básnický Shadeův a odvozený prozaický Kinboteův, jako dvě zrcadla vzájemně se v sobě zhlížející. Synchronizace sbližuje nejenom fenomény z různých časových a zeměpisných rovin, ale i fakta z příběhu Shadeova a Kinboteova (například jméno Shadeova vraha Gradus je zašifrováno do veršů Shadeovy poemy). Čtenář si uvědomuje podivnou příbuznost básně a komentáře i jejich rozdílnost. Shadeova poema je tvůrčí básnický čin a Kinboteovy komentáře jsou manipulativní operace, které sémantiku originálu zkreslují. Nabokov nás tak nutí, abychom se vraceli k básni a porovnávali.

Stíny brkoslavů

Román je projekcí Nabokovovy tragické životní zkušenosti (emigrace, ztracená vlast, nejasná identita, vražda otce) a jeho pojetí literární tvorby jako stvořitelské a spasitelské činnosti. Kinbote špehuje Shadea jako slídič, aby zjistil, jak tvoří tvůrce. Tajemství tvorby se prolíná s gnostickou nostalgií z nezastavitelného konce. Otázka zní, kde jsou hranice smrti a jaká je možnost je překročit. Nabokov naznačuje, že překladem ruského eposu *Slovo o pluku Igorově* do angličtiny a rozsáhlou analýzou Evžena Oněgina si vytvořil předpoklady k takovému přesahu do nesmrtelnosti. Zároveň je ovšem schopen komické a ironizující sebereflexe: zesměšňuje vlastní úsilí zmocnit se Puškinova díla jako jediný správný interpretátor, ba dokonce stát se Puškinem. Prozaický text Kinboteův je parodijní variací Shadeovy poemy (soubory klišé, banalit, parodie románu dobrodružného, gotického aj.), představuje stálý protihlas. Shade a Kinbote jsou tak dvě masky, za kterými Nabokov vykládá sebe. Která maska je ta pravá? Žádná. Uprchlý král ve vyhnanství trpí samotou, proto si vytvořil partnera pro dialog.

Ke kánonu románové formy přistupuje Nabokov spíše ironicky, relativizuje její mechanismy. Nevidí zásadní rozdíl mezi poezií a prózou, prozaické řádky originálu mají rytmus a dýchají jambem. V *Bledém ohni* do krajnosti vyzkoušel možnosti jazyka – fonetické, sémantické, rytmické, dokonce i kabalistické (anagramy, kryptogramy, rébusy, hádanky): jazyk jako vášeň, ovšem i hlavní složka jeho románového světa. Mohutná obraznost, metaforické asociace poemy se odrážejí v próze většinou jako nepochopení Shadeova básnického myšlení.

Shade v prvních verších poemy sám sebe představuje jako stín, jako přízrak ptáka brkoslava, který v plném letu narazil na okenní sklo, vypadající jako pokračování oblohy. Ve své básnické fantazii se stává šmouhou šedého peří a letí vzhůru do modří nebe. Z pracovny v domě sám sebe projektuje na okenní sklo nebo na venkovní zasněženou krajinu. (V Nabokovově domě v Ithace byla panoramatická skleněná stěna, na kterou často naráželi ptáci.) Iluze prodlouženého prostoru, která zabila ptáka, je nepochybně iluzí emigrantů, kteří v Nabokovových románech vegetují v exilu jako stíny, žijí své vzpomínky na Rusko jako skutečnost.

Bylo mnoho géniů

V *Bledém ohni* zasazuje Nabokov Rusko do celoevropského historického kontextu, respektive přímo do kontextu dějin lidstva podobně jako ruští symbolisté. (První „symfonie“ Andreje Bělého z roku 1899 se jmenuje *Severní neboli Heroická* a je také skladbou na pomezí poezie a prózy.) Rád by prokázal vazby staré Rusi se západní a severní Evropou, a proto především hojně skandinávské materiály bezprostředně spojuje s počáteční etapou ruského státu (*Novgorod*) a ruské literatury (*Slovo o pluku Igorově*). Nabokov si opatřil věrnou dokumentaci hlavně v podobě středověkých kronik, jejichž materiály včleňuje do románu s detailní přesností jako základ slovesné tvorby nesené obrovitou fantazií.

Rozsáhlá je v románu též reflexe anglických dějin – od konce vlády krále Alfréda v roce 899 přes moderní období až k narození Nabokova v roce 1899. V náčrtu angloamerické literární tradice Nabokov boří některé literární pomníky ve prospěch své jedinečnosti; T. S. Eliota paroduje a zároveň z jeho Pustiny hodně čerpá. Eliotova „smrt vodou“ se týká jak sebevraždy Shadeovy dcery, tak i Ofélie a Puškinovy Rusalky (1819), kterou Nabokov dokončil. („Rusalčí“ téma tak vytváří trojici Shakespeare – Puškin – Nabokov.) Bylo mnoho géniů, Nabokov k nim přidává i sebe. Zároveň je schopen sám sobě se vysmát až k úzkosti ze smrti. Vedle Shakespeara je valuzích a citacích (spojení „pale fire“ se objevuje v *Timonovi Athénském* a *Hamletovi*) nejvíc zastoupen Alexander Pope – Shade je autorem knihy o Popeovi a popeovské heroické dvojverší je rozměrem jeho poemy. Svůj překlad Oněgina i sebe umísťuje do univerzální řady básník a jeho překladatel, komentátor, editor (Alexander Pope – Jonathan Swift, Samuel Johnson – James Boswell, John Shade – Charles Kinbote, Alexandr Sergejevič Puškin – Vladimir Nabokov).

Svět románu *Bledý oheň* je ohromujícím způsobem promyšlený, obsahuje poetiku gnostického smutku nad konečností i komiku debilního způsobu uvažování a la Flaubertův Bouvard a Pécuchet. (Všichni lidé umírají, ale já nejsem všichni, já neumřu.) Téma smrti a existence post mortem je nesenou touhou poznat, jak to vypadá na druhé straně, a zároveň vyváženo obrovitou masou literárně transformovaných „pozemských“ poznatků z historie, umění a věd. Obě roviny se navzájem prostupují, žízeň po poznání života v jeho rozlehlosti a tvorba textu reflektujícího toto poznání jsou argumentem proti smrti. Příběh omylem zabitého básníka je tak i vyjádřením radosti, vděčnosti za krásu umění, lásky, motýlů i ptáků.

Paralelní perspektivy

Shadeova poema v románu má 999 veršů, tedy lichý počet, odpradávná pokládáný za znak kladný, znak štěstí, života, na rozdíl od počtu sudého, kterým je Kinboteovo dovršení na tisíc. Ovšem doplnění chybějícího tisícího verše veršem prvním zároveň vytvořil kruh. Předmluva a rejstřík, koncipované jako součásti románu, nepomáhají rozluštit tajemství, jak se nám Nabokov

snaží namluvit, spíše vytvářejí záhady další. Všechno existuje v několika paralelních perspektivách, proto každý čtenář bude román vnímat odlišně, pro každého to bude jiný román lákající k hledáctví.

Oba překladatelé nám umožnili participovat na výjimečném jazykovém a literárním dobrodružství. Shadeovy verše v překladu Jiřího Pelána mají básnickou sílu a eleganci, mnohvrstevná a enigmatická próza našla v Pavlu Dominikovi dokonalého přetlumočitele. A Václav Jamek v doslovu naplňuje nezávislý prostor myšlení, vytvořený Nabokovem, filosofií a básnickou rozpravou.

O autorovi | Kamila Chlupáčová, Autorka je rusistka.